

УДК 82–6:82–94

С. В. КАНДЮК-ЛЕБІДЬ

ЛІТЕРАТУРНИЙ МЕМУАРНИЙ ПОРТРЕТ ЯК ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЖИТТЯ У СПОМИНАХ

У статті аналізується один із різновидів мемуаристики – літературний портрет. Простежуються закономірності творення, характерні риси, сюжетотвірні елементи, подаються закони типізації, специфіка портретотворення, естетична сутність жанру.

Ключові слова: мемуарна література, літературний портрет, портретотворення, документальні жанри.

Літературний портрет є однією з форм мемуарної прози. В українській літературі жанр літературного портрета презентований досить широко і в низці модифікацій. До цього жанру в різні часи звертались М. Бажан, А. Дімаров, В. Дрозд, І. Жиленко, І. Кошелівець, П. Панч, М. Рудницький, У. Самчук та інші вітчизняні письменники.

Різноманіття літературних портретів, різні способи створення портретних образів привертала увагу дослідників для з'ясування їх особливостей і виділення портрета в літературний жанр. Особливості літературного портрета як жанру мемуарної прози досліджувалися такими вченими, як В. Барахов, І. Василенко, В. Гречнев, О. Маркова, А. Триков, Б. Тагер, М. Уртмінцева, Л. Гроссман, Б. Галанов, А. Бондарів, В. Суровцев, І. Велиев і под.

У пропонованій статті ми розглянемо специфіку і характерні риси портретотворення, жанри літературного портрета з урахуванням комплексного підходу до визначення його особливостей.

У самій природі художньої документалістики закладено синтез двох начал – художнього і документального. Це серйозне пізнавальне джерело і водночас естетичне переживання [7, 56], репрезентовані, зокрема, через спогадові портрети.

Загалом, портретотворення має власну історію й традиції, своїх дослідників. Як засіб характеристики зовнішності людини «портрет» (термін запозичений з художнього мистецтва) еволюціонував від малярського до синтетичного словесного зображення особистості. Мемуарно-літературний портрет першої половини XIX століття, становленню якого, безперечно, сприяли словесні описи історичних постатей у козацьких літописах, має свої особливості творення.

Успадковані елементи житійної літератури, «святкового оповідання» та ін. відбилися

на портретній формі споминів. Основною рисою портретів-спогадів стала увага до людини в усій складності її характеру [3, 83]. Художнє пізнання людини, базоване на зверненні до індивідуальності через її духовний світ і на суб'єктивному уявленні про людську особистість, додавало тогочасній мемуаристиці особливого звучання.

Спомини про людей у різних спогадових жанрових формах (автобіографії, некрологи-спогади, щоденники тощо) – це, на наш погляд, мемуарно-літературні портрети. Вони можуть бути індивідуальними і колективними замальовками, повноцінно входячи в багатоаспектні спогади або залишаючись самотійними одиницями. Портрети підлягають своїм закономірностям творення. Вони поцикловані, що реалізується в декількох формах [10, 339]:

- як низка портретів одного й того самого автора про одну людину;
- як система портретів про декілька особистостей одного оповідача;
- як низка портретів різних авторів про одну й ту саму особу.

На відміну від широкопланових біографічних книг чи політематичних мемуарних праць канвою для портретів є одна або декілька подій із життя героя. Відповідно, постаті портретованих і особа наратора акумулюють у собі ідейне навантаження твору.

Мемуарний літературний портрет (або «силует», «сильвета»), думається, – художнє, естетично довершене зображення людської індивідуальності, словесна характеристика особистості та її життєвої і творчої діяльності у формі спогадового нарису чи есе. Характерні риси портрета: достовірність, уміння мемуариста заглибитися в духовний світ людини. Сюжет становить жива натура, сама особистість. Сюжетотвірним елементом є конфлікт,

побудований на антитезі людського життя (любов-ненависть, горе-радість тощо) [5, 24]. Незавершеність, ескізність, фрагментарність як специфічні риси мемуарного портрета створюють не лише ефект мозаїчності. Усупереч притаманному цій спогадовій формі хаотичному характеру, у творі вгадується внутрішня логіка розповіді.

Мемуарний портрет не виключає суб'єктивності. І, попри це, часто служить основою для життєпису письменника, який згодом може бути трансформованим через монографічне чи літературно-критичне дослідження.

Закон типізації в межах літературного мемуарного портрета вимагає від наратора вибору низки виразних деталей, прикметних для певної людини та її доби. Письменник-мемуарист у словесному живописі зупиняється на певному фактажному матеріалі, інтерпретуючи пережите й побачене за допомогою художніх засобів (асоціацій, метафор, символів, порівнянь тощо). Специфіка портретотворення в тому, що це не просто змалювання зовнішності героя, а написання гармонійно довершеної картини людини й дійсності. Уміння мемуариста проникнути в духовний світ особистості є однією з рис, що засвідчує художню довершеність зображуваного. У цілісному змалюванні індивідуальності людини (обличчя, постать, хода, мислення, мова, біографічні дані, побут і под.), на думку В. Барахова, розкривається естетична сутність жанру літературного (мемуарного) портрета [2, 76]. Завдання письменника полягає також у вмінні відтворити портрет якомога рельєфніше. Я. Явчуновський, виокремивши «жанр письменникового портрета», підкреслив його тісний зв'язок із «творчими історіями», те, що портрет може бути реалізованим по-різному: іноді як «нарис про художника, включений у тканину мемуарної прози... іноді – окрема новела... чи навіть повість» [11, 26].

Класифікуючи портретний жанр, визначаємо такі його атрибуції: 1) за соціальним станом авторів; 2) за професійними якостями нараторів; 3) за хронологічними зрізами. В останній групі можемо виокремити: а) портрети-спогади, що стосуються певного періоду життя суспільства, і б) портрети, написані авторами в означених часових межах особистого життя.

Однак через хронологічну віддаленість від зображуваних подій і людей портретотворення може набувати двох крайнощів: зростає ризик неправдивості відтворення пережитого або ж часова дистанція може позитивно вплинути на описуване, адже все велике бачиться на віддалі. З останнім у мемуарах посилюється «об'єктивувальна роль часу», що засвідчив пізніший розвиток жанру мемуарів [8, 14].

Мемуаристи зазвичай зображують людей, з якими спілкувалися. Професійні письменники і науковці, працюючи над споминами, часто мають можливість подати (зокрема, завдяки літературознавчим пошукам) «заочний» портрет-характеристику побратима по творчій роботі чи науковій діяльності.

Розвиток мемуарного портрета як окремого різновиду споминів у ХІХ столітті є прикметною рисою історії жанру. У спогадових портретах уперше «фактичну точність» було звільнено від «зайвої стриманості, достовірність поєднали з емоційністю» [9, 16]. Оповідь постала ліризована, оживлена, прикметна елементами хронотопічними.

Такого ж порубіжного значення набули портрети-автобіографії, що в них (численних в українській літературі: Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, О. Маковея, Б. Лепкого та ін.) вплетено й портрети інших: рідних, друзів, знайомих. Автобіографія, автор якої сповідається собі, «приглядається до себе і хоче бути огляданим, бере собі за свідка себе самого, інших кличе за свідків того, що в його розумінні є неповторне», – це специфічна форма споминів, яка мала чимале значення для становлення жанру. Сюжетна канва життєпису, основою якої є і людська особистість, вважаємо, може лише виграти від суб'єктивного світосприйняття автора [10, 151].

Дослідники документального жанру безпідставно акцентують увагу на його фотографічності: портрет повинен бути водночас і художнім, і документальним, однак «немає нічого гіршого від твору живопису, схожого на фотографію, і немає нічого гіршого за фотографію, перетворену за допомогою розмалювання й підсиленої ретуші в «картинку». Сила фотографічної зйомки в тому, що вона – зйомка, відтиск самого життя, яке вдалося заманити в об'єктив» [4, 14]. Мемуаристика першої половини ХІХ ст. – явище синтетичне,

що засвідчується багатограними оцінками-характеристиками подій, явищ, людей.

Для літературних (мемуарних) портретів характерне оперування «клаптиками спогадів», що створюють відчуття фрагментарності, ескізності чи незавершеності / завершеності [2, 42]. Цей факт у мемуаристиці першої половини XIX століття передається й через назви портретів-спогадів, у яких трапляються означники «останній».

Чинник, який зумовлює «клаптикову» композицію твору, на нашу думку, – це мозаїчність, що лежить в основі жанру. Саме він дає можливість письменникові виявити своє бачення людини, обрати власний спосіб відтворення її характеру. Мемуарист, як і автор художнього тексту чи живописець, шукає мистецьки виваженого штриха, колоритного мазка.

Потреба досягнення подібності між «копією» (змальованим героєм) та оригіналом (образом людини в житті) зосереджує увагу автора на певних характерних деталях. У літературних портретах мемуаристів постаті письменників – «живе ціле». Тож у них виникав образ часу, що розкривав історичне тло. Одночасно мемуаристи сповідалися читачам про взаємини з описуваними героями, їх вплив на особисту долю. Таким чином, маємо багатоплановий підхід до зображуваного, який «робить жанр літературного портрета вельми неоднорідним за своїм складом» [2, 74].

Специфічною ознакою літературного портрета є взаємозв'язок об'єкта й суб'єкта спогадування, що виступає як дієвий жанрово-утворювальний фактор. Як зауважував В. Барахов, найбільш активний елемент портретотворення – уміння мемуариста ввійти в духовний контакт з об'єктом зображення [2, 56].

Поетика портретотворення вимагає формування не статичного, а рухомого зображення. Якщо політематичні спогади базуються на тяглій у часі фіксації фактів і спостережень, то жанр мемуарного портрета дає можливість його авторам зосередити увагу на невідомому й індивідуальному. Мемуарист вихоплює з життя миттєве, швидкоплинне. Завдання майстра портрета – знайти «ключ» до розуміння важливих тенденцій і подій доби, психології людини та її середовища, проблем національного характеру. Мемуаристика досліджуваного періоду націєцентрична.

Індивідуальність людини в мемуарній літературі першої половини XIX ст. стала об'єктом психологічного аналізу, що загалом засвідчує процеси саморуку української мемуаристики. Кожна подробиця (деталь) у портреті – частина поетичного цілого. Мемуаристи усвідомлювали, що образ людини повинен постати в його адекватності, красі й цілісності. Довершеність живої особистості, її душа, «мандрівка людини в глибину самої себе» [1, 18] і в глибину іншої людини ставали естетичними домінантами споминів, незалежно від того, в якій формі вони подавалися.

Завдання митця спогаду – «подати художньо-узагальнений портрет справжньої людини свого часу» [2, 78]. Портрет набуває синтетичного характеру тоді, коли суміщає в собі достовірність мемуарів, глибокий психологічний аналіз, принцип типізації, характерний для художнього твору, і специфічне літературно-критичне дослідження, як зауважував В. Гречнев [6, 5–6].

Як бачимо, людина в літературному портреті – головний об'єкт естетичного пізнання дійсності. Людина стає центром світосприйняття. Саме в ній – естетична цінність живої натури. Усвідомлення цього й спричинило потік мемуарно-літературних портретів, написаних на пошанування пам'яті.

Образ живої людини художній за своєю суттю. Завдання письменника полягає в тому, щоб знайти мистецький синтез, який би давав можливість екстраполювати реальний образ у жанр літературного портрета. Прагнення мемуариста – досягти гармонійної форми спогаду, у якій, як нерозривне художнє ціле, поставали б не лише велике й мале, загальне і деталі, але й трагічне та радісне. Коли стирається межа між «вигаданим» і «документальним», твори стають однаковою мірою й документальні, і художні. Як зазначав В. Барахов, їх не можна розподілити на достовірні й вигадані компоненти без ризику порушити гармонію цілого. З іншого боку, у кожного письменника своя манера зображення.

Мемуарний портрет, зреалізований в українській літературі першої половини XIX століття через різні модифікації: автобіографії (зокрема, листи), некрологи (підписані й анонімні), портрети-спогади, а також як складова політематичних мемуарів і автопортре-

ти в портретах тощо, – одна з форм відображення життя й закономірна складова тогочасного письменства. У портреті розмаїто зображені людина та її доба. Мемуаристів цікавили як зовнішність героїв, так і їх духовне єство. Словесний живопис через художні особливості недомовленості й мозаїчності викладу, а також асоціативність мислення, автобіографізм, некрологічні мотиви, бажання проникнути в духовний світ особистості (адже мемуарний портрет – форма пізнання автором людини й самого себе) тощо засвідчив еволюцію тогочасних українських споминів. Асоціативна, метафорична фотографічність давала можливість літературному спогадовому портретові зрепрезентуватися через художні форми. Прикметною рисою портретів стало те, що авторський чинник охоплював людей різних статей, національностей і соціальних груп. Аналітичний підхід давав можливість зрозуміти людську сутність. Автор, співпереживаючи героєві чи засуджуючи його, роздумуючи над його долею, перебував на другому плані, однак він не зникав. Долі сучасників – розділи його біографії. У той самий час у портретах усе більше стала практикуватися аплікативно-синтетична манера викладу, сформувався науково-публіцистичний аспект, а фотографічність не виключила передачі інтонацій голосу, побутових деталей тощо. Досягнення подібності між образом і живою людиною відбувалося через характерні деталі. Акцентація на індивідуальному, досі не знаному вносила неперевершений результат у поетику: створювалися не статичні, а рухомі зображення. Мемуарне письмо ставало синкретичним, убираючи в себе автобіографізм, етнографічність оповіді, ностальгічні мотиви, свідому остильність тощо. Мистецьки вималювані за допомогою асоціацій, образного мислення, елементів поетичної мови портрети ввели в цю мемуарну форму літературознавчий і бібліографічний аспекти. Як і політематичні мемуари, одно- чи багатсюжетні спогади-портрети ставили на чільне місце проблеми нації.

С. В. КАНДЮК-ЛЕБЕДЬ

ЛИТЕРАТУРНЫЙ МЕМУАРНЫЙ ПОРТРЕТ КАК ФОРМА ОТБРАЖЕНИЯ ЖИЗНИ В ВОСПОМИНАНИЯХ

В статье анализируется один из видов мемуаристики – литературный портрет. Прослеживаются закономерности создания, характерные черты, элементы построения сюжета, даются законы типизации, специфика создания портретов, эстетическая сущность жанра. Рассматривается синтез мемуарного и исследовательского начал в воспоминаниях первой половины XIX века.

Ключевые слова: мемуарная литература, литературный портрет, создание литературного портрета, документальные жанры.

Насичені творчим, художнім дослідженням людських характерів, соціально-філософський та естетичний аналіз реальної людини поєднуються в їх портретному живописанні з образним сприйняттям середовища й особи, тенденцією до розкриття ідеально-людського, історизмом. Це той синтез мемуарного й дослідницького, який так потрібен споминам. Часто в особах письменників-мемуаристів гармонійно поєднувалися спогадувач, філософ, історик. Індивідуально-особистісне сприйняття, при його суб'єктивізмі, – новітній щабель портретів-споминів, який сприяє повноцінному відтворенню пережитого, побаченого й сприйнятого через різнопланові відступи, смислові вкраплення тощо.

Список використаної літератури

1. Антология аскетизма: Стихи. Манифесты. Статьи. Заметки. Мемуары / вступ. ст., сост. и примеч. Т. А. Бек. — М.: Моск. рабочий, 1997. — 367 с.
2. Барахов В. С. Литературный портрет: (Истоки, поэтика, жанр) / Владимир Сергеевич Барахов. — Л.: Наука, Ленингр. отделение, 1985. — 312 с.
3. Башкатова Ю. А. Интертекстуальность словесно-художественного портрета: учеб. пособие / Юлия Башкатова. — Кемерово: Кузбассвузиздат, 2006. — 143 с.
4. Бялик Б. Наедине с прошлым / Борис Аронович Бялик. — М.: Сов. писатель, 1968. — 400 с.
5. Велиев И. О. Литературный портрет: его функция и типология / Исмаил Омар оглы Велиев. — Баку, Элм, 1986. — 160 с.
6. Гречнев В. Я. Жанр литературного портрета М. Горького / Вячеслав Яковлевич Гречнев. — М.; Л.: Наука, 1964. — 186 с.
7. Костенко А. Мемуарні джерела та їх значення / Анатолій Костенко // Костенко А. Шевченко в мемуарах. — К.: Рад. письменник, 1965. — 253 с.
8. Маркова О. В. Литературный портрет в системе биографических жанров: моногр. / Ольга Вячеславовна Маркова. — Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2007. — 116 с.
9. Скаріна О. Особистісне і документальне в мемуарній і біографічній прозі: на матеріалі української літератури кінця ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Олена Юрїївна Скарїна. — Тернопіль, 2007. — 20 с.
10. Федунь М. Р. Вітчизняна мемуаристика в Західній Україні першої половини ХХ століття: історичні тенденції, жанрова специфіка, поетика: моногр. / Марія Романівна Федунь. — Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. — 452 с.
11. Явчуновский Я. И. Документальные жанры: образ, жанр, структура произведения / Яков Исаакович Явчуновский. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. — 232 с.

S. KANDYUK-LEBID'

LITERARY MEMOIR PORTRAIT AS FORM OF REFLECTION
OF LIFE IN REMEMBRANCES

The article deals one with one type of memorir literature – a literary portrait. Naturally determined creation, features, plot construction elements are analysed Specifics of type creation and aesthetic essence of genre are given. The synthesis of memoir and research elements of the first half of XIX of century is regarded.

Key words: memoir literature, literary portrait, creation of literary portrait, documentary genres.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2014 р.

УДК 801.81:82.161.2

О. М. КАПУРА

**ФОЛЬКЛОРИЗМ ЛІРИЧНОЇ ПОЕЗІЇ
МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО ТА АНДРІЯ МАЛИШКА**

У статті схарактеризовано феномен фольклоризму в ліричних творах видатних українських письменників М. Старицького та А. Малишка. Проаналізовано поетичні твори, де спостерігається процес спілкування авторів із народнопоетичною творчістю.

Ключові слова: фольклоризм, фольклорні елементи, пісня.

На сучасному етапі розвитку літератури суть проблеми взаємозв'язку літератури і фольклору зводиться не до закріплення загальних формальних ознак народних традицій у літературній словесності, а до питання про головну роль фольклору в естетичному вихованні письменника, у формуванні його творчої індивідуальності, особливості літературної творчості.

Не буде перебільшенням, якщо скажемо: народно-поетична образність змістовно й формотворчо впливала на поетичні світи й образне мислення М. Старицького і А. Малишка протягом усього життя, визначаючи не тільки особливості їх поетичного стилю, формуючи властивості ліричного героя і наратора. Спілкування ліричного слова М. Старицького та А. Малишка з народною традицією глибоко органічне. Етичні й естетичні ідеали народу стали тим складником, з якого сформувались пісні поетів. Емоційна реакція на події, вчинки, явища особливо в Малишка суто народна, він художньо осмислює життя категоріями народного мистецтва, краси.

Засвоєння фольклорних елементів і поетики у творах М. Старицького і А. Малишка здійснювалось по-різному, хоча й у координатах романтично центричного й реалізоцентричного типу творчості. Андрій Малишко знайомився з поетичною творчістю народу не з книг та записів фольклористів. Він зустрічався з народною піснею насамперед у самому житті, в її реальному бутті і природному сере-

довищі Подніпров'я. Поет був не лише свідком процесів, що відбувалися в Україні, а й сам брав участь у створенні «відфольклорної» літератури нової епохи, його образне мислення синтезувало в поетику автентичного фольклору і знаки нової доби. Пісні громадянської війни, які поєднали у своїй поетиці найрізноманітніші жанрові та соціальні елементи народної лірики, стали основним підґрунтям літературної пісні, що й вплинули на ранню творчість Андрія Малишка («Гармоніст», «На зсипний пункт», «Учитель», «Батьківщина»). У його перших пісенних спробах бачимо тони Шевченкового і Тичиногового способів індивідуального засвоєння фольклорної поетики, тобто тієї традиції, яку називають «відфольклорною». А отже, уснопоетичні елементи входять у пісенні твори Андрія Малишка не лише безпосередньо з фольклору, а й через класичну поезію XIX–XX ст. Народна лірика кохання, природи завжди була об'єктом посиленої уваги поетів, прозаїків і драматургів. Для Андрія Малишка вона стала одним із тих джерел, з яких він черпав усе своє життя творче нахнення, етичний і естетичний ідеали, образність, лаконізм вираження. «А це означає, що витоки його прочитуються без зусиль і питання літературних впливів відступають на задній план» [6, 9].

Для композиції кожної літературної пісні А. Малишка характерна наявність певного об'єднувального начала. Такою найелементарнішою часткою мистецького цілого є об-